

ALIVE

Er is hoop voor de democratie

AND CLICKING

Rudy van Belkom

Stichting
Toekomstbeeld
der Techniek

bot uitgevers

Inhoud

Proloog	11
Inleiding	15
Deel 1: Verkeert de democratie in crisis?	25
1. Mensen zijn overwegend positief over de representatieve democratie <i>Ook al voelen ze zich niet gerepresenteerd</i>	35
I Geen vertrouwen in de buren	36
II Draagvlak representatieve democratie	39
III De autoritaire verleiding	47
2. Mensen hebben democratische principes hoog in het vaandel <i>Ook al is het commitment eraan niet altijd even sterk</i>	53
I De straat op voor de democratie	54
II Waardering voor democratische principes	57
III Niet iedereen doet mee	60
3. Mensen zijn het meer met elkaar eens dan we denken <i>Ook al neemt de ervaren polarisatie toe</i>	67
I Het is maar hoe je het vraagt	68
II We zijn niet zo verschillend	72
III Zorgen over polarisatie	74
Deel 2: Maakt technologie de democratie kapot?	83
4. De filterbubbel staat op springen <i>Ook al vormt de echokamer een reële dreiging</i>	93
I Het verhaal van de filterbubbel	94
II Hoe de bubbel barstte	97
III De galm van de echokamer	102

5.	De meeste mensen zijn bestand tegen nepnieuws <i>Ook al draagt het bij aan radicalisering in de marges</i>	111
I	Nepnieuws in de oudheid	112
II	Check je facts over nepnieuws	116
III	Radicaler door nepnieuws	121
6.	De impact van politieke advertenties is beperkt <i>Ook al is profilering in andere domeinen schadelijk</i>	129
I	Het Cambridge Analytica schandaal	130
II	Het micro-effect van targeting	136
III	In het verkeerde hokje vastzitten	141
Deel 3: Zijn jongeren apathisch en ongeïnteresseerd in de democratie?		151
7.	Jongeren zijn enorm politiek geëngageerd <i>Ook al zijn ze niet betrokken bij politieke partijen</i>	159
I	Bram (vijf jaar oud) wil geen vlees meer eten	160
II	De nieuwe protestgeneratie	164
III	De autoritaire verleiding 2.0	170
8.	Jongeren zijn kritisch op informatietechnologie <i>Ook al zitten ze vastgeplakt aan hun scherm</i>	175
I	Fool the algorithm	176
II	Hey Siri, bestaan unicorns?	182
III	De privacyparadox	187
9.	Jongeren cultiveren het internet op een andere manier <i>Ook al denken volwassenen dat social media vergif is</i>	193
I	Wat volwassenen niet aan het internet snappen	194
II	Social media zijn niet alleen voor de lol	200
III	Facebook is niet voor altijd. Toch?	205

Deel 4: Zijn er kansen voor een digitale democratie?	215
10. We kunnen mensen veel meer invloed geven <i>Ook al zitten veel mensen niet op klassieke inspraak te wachten</i>	223
I Het verhaal van de polis	224
II Digitaal activisme floreert	229
III De keerzijde van invloed	237
11. Een democratisch internet is mogelijk <i>Ook al is er nog veel werk te verzetten</i>	247
I Het internet in 2050	248
II Voorwaarden voor een democratischer internet	254
III Reguleren kun je leren	261
12. Digitale geletterdheid kan het verschil maken <i>Ook al hebben we hiervoor wel een andere aanpak nodig</i>	269
I Geen vertrouwen in de burens 2.0	270
II Digibetocratie	275
III Digitale inclusie is nog niet zo inclusief	279
Deel 5: Hoe ziet de toekomst van de digitale democratie eruit?	291
13. Een hoopvolle toekomst is binnen handbereik <i>Ook al moeten we zelf de slingers ophangen</i>	299
I Een kickstart voor de digitale democratie	300
II Dear Democracy: jongeren over de digitale democratie	306
III Scenario's voor een hoopvolle toekomst	315
Nawoord	331
Bronnen	336
Aanpak onderzoek	359
Over	363

Proloog

Het is 11 november 1947. Winston Churchill spreekt de leden van het Britse Lagerhuis toe als leider van de oppositie (Churchill verloor onverwachts de verkiezingen van 1945 nadat Groot-Brittannië onder zijn leiding de Tweede Wereldoorlog had gewonnen¹). Het is iets na half 4 in de middag als Churchill zijn voordracht begint met de *side note* dat zijn aanwezigheid is afgeraden door zijn medisch adviseur. Over ruim twee weken zal Churchill zijn 73^e verjaardag vieren. Maar Churchill houdt van het debat. En de controverse. Hij pakt de mogelijkheid om het Lagerhuis toe te spreken (in zijn onmiskenbaar Britse accent) dan ook graag aan. Zijn scherpzinnige toespraak bevat een van de meest geciteerde uitspraken over democratie:

*'It has been said that democracy is the worst form of Government except all those other forms that have been tried from time to time.'*²

Er wordt vandaag de dag gretig gebruik gemaakt van deze quote om kritiek op democratie te uiten. Democratie zou op zijn best de

minst slechte regeringsvorm zijn die we kennen. Toch is dit niet de boodschap die Churchill in zijn toespraak wilde overbrengen. De quote is onvolledig. De uitspraak is onderdeel van een pleidooi waarin Churchill juist opkomt voor democratie:

‘No one pretends that democracy is perfect or all-wise. Indeed, it has been said that democracy is the worst form of Government except all those other forms that have been tried from time to time; but there is the broad feeling in our country that the people should rule, continuously rule, and that public opinion, expressed by all constitutional means, should shape, guide, and control the actions of Ministers who are their servants and not their masters.’

Volgens Churchill is het niet het parlement dat moet regeren, maar zijn het de mensen die via het parlement moeten regeren. De kritiek van Churchill is dus niet gericht aan de democratie, maar aan de politici die weigeren om naar de wil van het volk te luisteren. Dit wordt nog duidelijker wanneer je de rest van zijn toespraak leest en ook de aanleiding hiervoor in overweging neemt. Het Lagerhuis kwam op die bewuste dag in 1947 samen om een wetsvoorstel te bespreken waarmee de bevoegdheden van het Hogerhuis beperkt zouden worden (het Hogerhuis is vergelijkbaar met de Eerste Kamer). De toenmalige premier Clement Attlee en zijn *Labour*-regering zagen het Hogerhuis als een rem op hun regeringsuitbreiding. De conservatieve oppositie was onder leiding van Churchill fel tegen deze grondwetswijziging. Churchill zag het wetsvoorstel zelfs als een schending van democratie:

‘All this idea of a group of super men and super-planners, such as we see before us, “playing the angel,” as the French call it, and making the masses of the people do what they think is good for them, without any check or correction, is a violation of democracy.’

Volgens Churchill heeft geen enkele regering in vreedstijd ooit zo'n arbitraire macht gehad over de levens en acties van het Britse volk. En geen regering zou ooit zo gefaald hebben om in de dagelijkse behoeften van het volk te voorzien. Churchill verwijt de zittende regering dat zij te veel macht naar zich toetrekken. Een ondemocratische ontwikkeling die, zeker zo kort na de oorlog, tegengehouden zou moeten worden:

'All this idea of a handful of men getting hold of the State machine, having the right to make the people do what suits their party and personal interests or doctrines, is completely contrary to every conception of surviving Western democracy.'

Churchill vergelijkt in zijn toespraak het regeringsapparaat met een auto. Elke auto heeft een rem nodig. Een rem voorkomt een ongeluk wanneer een auto te snel gaat. Maar een rem voorkomt geen ongelukken wanneer een auto te langzaam gaat. Hiervoor moet je naar een ander onderdeel van het voertuig kijken, namelijk naar de motor. En natuurlijk naar de benzinevoorraad. Om te voorkomen dat je te langzaam gaat heb je nieuwe impulsen nodig. Deze nieuwe impulsen staan volgens Churchill synoniem voor de wil van het volk. Nieuwe impulsen zorgen voor een krachtige motor die, af en toe gereguleerd door de rem, in staat is om de gestage vooruitgang van de natie en van de samenleving te waarborgen. Zonder benzine komt een auto tot stilstand. Net zoals een regering tot stilstand komt zonder inspraak van het volk.

Het zal niet de eerste en ook zeker niet de laatste keer zijn dat een quote verkeerd wordt geïnterpreteerd. Net als bij de metafoor van de auto wordt er vaak onvoldoende uitgezoomd en onvoldoende naar het geheel gekeken. We staren ons vaak blind op een detail en trekken onze conclusies zonder het geheel te overzien. Dit is hetzelfde wanneer een automonteur het licht uitzet in zijn garage en een auto probeert te repareren met enkel een zaklamp om hem bij te schijnen. Wanneer je met een zaklamp op zoek gaat

naar de oorzaak van een probleem dan heb je onvoldoende zicht op het geheel en de onderlinge verhoudingen. Deze neiging lijken we ook te hebben wanneer we naar de staat van de democratie kijken. Net zoals een auto, bestaat een democratie niet uit één onderdeel. Dit suggereert tevens dat wanneer één onderdeel 'kapot' is, we de democratie niet als geheel moeten weggooien. Maar dat we dit onderdeel moeten repareren.

Om het probleem in kaart te kunnen brengen moeten we eerst het licht aandoen.

Inleiding

In september 2020 begon ik namens Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT) aan mijn onderzoek naar de mogelijke invloed van technologie op de toekomst van de democratie. Ik had 18 maanden de tijd om tot dit boek te komen. Het was een interessante tijd om aan dit onderzoek te beginnen. In diezelfde periode lanceerde Netflix *The Social Dilemma*, een documentaire waarin de ontwikkelaars van platforms zoals Facebook en Google hun spijt betuigen voor ‘het monster’ dat ze hebben gecreëerd. In november van datzelfde jaar stonden de Amerikaanse presidentsverkiezingen op de agenda, waarbij de invloed van Russische trollenlegers werd gevreesd. En in maart 2021 mochten we in Nederland zelf naar de stembus voor de Tweede Kamerverkiezingen. De toenmalige minister van Binnenlandse Zaken had de Tweede Kamer al een brief gestuurd over maatregelen om desinformatie richting de verkiezingen tegen te gaan. Ik moest dus wel ‘iets’ doen met de verkiezingen.

In de verkiezingsprogramma’s van politieke partijen komt ‘de invloed van digitale technologieën’ als thema echter nauwelijks aan bod. Begrippen als ‘desinformatie’ en ‘digitale inclusie’ worden

weliswaar genoemd, maar een samenhangende toekomstvisie ontbreekt nog vaak. In de meest gebruikte stemhulp van Nederland, de StemWijzer, ging niet één van de 30 stellingen over technologie en digitalisering. Hoe willen politieke partijen onze online privacy bevorderen? En de digitale weerbaarheid van ons land versterken? Om dit in kaart te brengen ontwikkelde ik namens STT de *Technologie Kieswijzer*. Door zeventien technologie gerelateerde vragen te beantwoorden konden mensen erachter komen welke politieke partijen het best opkomen voor hun ‘digitale belangen’. Deze stemhulp is door bijna 30.000 burgers gebruikt. Dit levert een hoop interessante inzichten op. Uit de analyses van de Technologie Kieswijzer blijkt dat met name desinformatie wordt gezien als een grote bedreiging voor onze democratie. Om digitale inmenging bij verkiezingen te beperken is het tegengaan van de grootschalige verspreiding van desinformatie het meest gekozen antwoord.

Waarom deze insteek?

Geïnspireerd door de uitkomsten van de Technologie Kieswijzer was ik aanvankelijk begonnen aan een boek met de werktitel *Clickbait Democracy: Platformbedrijven verkopen onze aandacht aan de hoogsteieder*. Steeds vaker zijn dit overheden en politieke organisaties. Een van de bekendste voorbeelden is misschien wel het *Cambridge Analytica*-schandaal, waarbij miljoenen persoonsgegevens werden ingezet om het Brexit-referendum te beïnvloeden. Van een aandachtseconomie naar een aandachtsdemocratie. Alles voor de clicks! Klinkt best spannend, al zeg ik het zelf. Maar tijdens mijn research kon ik niet om het feit heen dat de invloed van *microtargeting* (de inzet van zeer gerichte politieke advertenties) niet door wetenschappelijk onderzoek wordt onderbouwd. Sterker nog, de invloed van *microtargeting* blijkt zeer beperkt te zijn. Net zoals uit verschillende onderzoeken blijkt dat veel mensen bestand zijn tegen desinformatie en dat mensen die hun nieuws voornamelijk online consumeren juist een gevarieerd nieuwsdieet hebben.

Ik begon me af te vragen of andere opvattingen over democratie wellicht ook wat genuanceerder bekeken moesten worden. En in-

derdaad, ondanks het feit dat vaak wordt gesuggereerd dat de democratie in crisis is, blijkt uit verschillende onderzoeken dat de steun voor de representatieve democratie ook in een digitaal tijdperk onverminderd hoog is. Een vergelijkbaar inzicht geldt voor jongeren. Vaak worden jongeren afgeschilderd als apathisch en apolitiek, maar de maatschappelijke betrokkenheid van jongeren lijkt in het digitale tijdperk juist te zijn toegenomen. Kijk maar naar de enorme protestbewegingen op straat en social media. Ik moest mijn aanpak daarom herzien en besloot mijn onderzoek te wijden aan mogelijke misvattingen over democratie en de hoopvolle signalen die we hieruit kunnen meenemen. Deze analyses vormen tevens de opbouw van de eerste helft van dit boek: Verkeert de democratie in crisis? (deel 1). Maakt technologie de democratie kapot? (deel 2). En zijn jongeren apathisch en ongeïnteresseerd in de democratie? (deel 3). Het is niet mijn doel om deze vraagstukken te bagatelliseren, maar om bestaande problemen vanuit verschillende invalshoeken te belichten. Ik probeer met dit boek dus de lichtschakelaar aan te zetten, zodat we beter zicht krijgen op het geheel. Op sommige vlakken wordt de invloed van bijvoorbeeld desinformatie overschat, maar op andere vlakken juist onderschat. Dergelijke problemen worden nog te vaak met een zaklamp bekeken, waardoor we ook de hoopvolle signalen over het hoofd zien. Op deze manier is het lastig om tot goede oplossingen te komen.

Nadat ik *The Social Dilemma* had gekeken bleef ik dan ook wat onbevredigd achter. Ja, de documentaire laat duidelijk zien dat het vijf voor twaalf is en dat we nú moeten ingrijpen om de negatieve invloed van technologie op onze democratie te kunnen beperken. En ja, het is goed dat deze noodzaak nu bij een breder publiek bekend is. Maar tijdens de aftiteling vroeg me wel sterk af: *wat nu?* We hebben dringend behoefte aan oplossingen. We moeten niet vergeten dat technologie ook voor het goede kan worden gebruikt. Technologie is zelf niet goed of slecht, het gaat erom hoe het door mensen wordt ingezet. Wanneer we onderzoeken hoe we nieuwe technologieën zo kunnen inzetten dat ze de democratie in de toekomst versterken, verschuift de focus van de ondermijnende

impact van technologie naar de democratiserende werking van technologie en de kansen voor burgerinspraak en participatie. Ik moest in deze context denken aan de woorden van Churchill:

‘...there is the broad feeling in our country that the people should rule, continuously rule, and that public opinion, expressed by all constitutional means, should shape, guide, and control the actions of Ministers who are their servants and not their masters.’

Technologie kan hier mogelijk een rol in spelen. Op basis van de analyses ga ik daarom in de tweede helft van dit boek op zoek naar oplossingen. Oplossingen voor een democratischer internet en meer burgerinspraak en participatie. Zijn er kansen voor een digitale democratie? (deel 4). En hoe ziet de toekomst van de digitale democratie eruit? (deel 5). Er is wel degelijk hoop voor de toekomst.

Waarom dit boek?

Toen ik de opzet van dit boek aan mijn klankbordgroep presenteerde kreeg ik de vraag: ‘Is er hoop voor de democratie omdat jij dit graag wilt, of omdat er daadwerkelijk hoop is?’ Vaak wordt hoop verward met optimisme. Er is echter een belangrijk onderscheid. Optimisme is de overtuiging dat de toekomst positief zal zijn, ongeacht de huidige obstakels. Hoop is het vermogen om te streven naar een positieve toekomst, ondanks de huidige obstakels. In tegenstelling tot optimisme is hoop een werkwoord. Hoop betekent op zoek gaan naar lichtpunten in de duisternis. De duisternis wordt hierbij dus niet genegeerd, maar het licht wordt versterkt. Ik heb geprobeerd een genuanceerd boek te schrijven. Zowel de zorgen als de hoopvolle signalen worden genuanceerd. Dit is geen boek waarin ik mensen probeer te overtuigen dat het in de toekomst allemaal wel goed komt met de democratie. Dit is een boek waarin ik mensen probeer aan te zetten om zich in te zetten voor een positieve toekomst voor de democratie. Het komt niet vanzelf

goed; er is werk aan de winkel. Ik heb het in dit boek daarom vaak over ‘we’. We moeten het immers samen doen.

Een hoopvolle toekomst begint met een nieuw narratief. Als we geloven dat democratie ten dode is opgeschreven, dan is democratie ten dode opgeschreven. We moeten ervoor waken dat het geen *self fulfilling prophecy* wordt. Wanneer je op Google zoekt naar ‘books on democracy’ dan zijn de eerste (betaalde) resultaten die getoond worden *Against Democracy* van Jason Brennan (2017) en *How Democracy Ends* van David Runciman (2018). Veel auteurs houden een hartstochtelijk pleidooi tégen verkiezingen, zoals ook David Van Reybrouck. En hoewel ik het hier niet per definitie mee oneens ben (we kunnen burgers inderdaad meer inspraak geven), is het belangrijk om te beseffen dat democratie meer is dan verkiezingen. Democratie betekent naast vrije en eerlijke verkiezingen ook onafhankelijke media en persvrijheid, scheiding der machten en de bescherming van burgerlijke vrijheden en rechten. Stuk voor stuk principes die wereldwijd nog steeds op veel steun kunnen rekenen.

Juist gezien de huidige situatie is hoop geen luxe, maar een noodzaak. Ik schrijf deze inleiding een week nadat Vladimir Poetin Oekraïne is binnengevallen. Je zult begrijpen dat ik wel even getwijfeld heb of ik een positief verhaal over democratie in deze tijd kan publiceren. Maar als deze situatie ons iets leert is het dat we democratie nooit voor lief mogen nemen. Democratie vraagt om betrokkenheid en actief burgerschap. We kunnen niet achteroverleunen en toekijken hoe de democratie wordt uitgehold. Als je het gevoel hebt dat het weinig zin heeft om naar de stembus te gaan, dan moet je juist gaan stemmen. Als je het gevoel hebt dat je geen verstand hebt van politiek, dan is jouw mening juist waardevol. Democratie gaat niet over kennis, maar over behoeften. We kunnen alleen gerepresenteerd worden als we onze stem laten horen. En als er naar ons geluisterd wordt. Als jongeren wel gaan protesteren, maar in mindere mate gaan stemmen dan ligt het probleem niet alleen bij de jongeren. Ook bij de klassieke instituties. We hebben daarom nieuwe structuren en processen nodig. Technologie kan hier een faciliterende rol in spelen. Tegelijkertijd be-

sef ik me heel goed dat de digitale democratie niet sterk genoeg is om autoritaire leiders te stoppen. Dit boek is geen medicijn tegen corruptie en machtsmisbruik. Maar het biedt wel handvatten om de democratie van binnenuit te versterken. Het is tijd dat we niet langer met onze rug naar de toekomst staan, maar deze gaan verbeelden. Een toekomst waarin we niet op zoek gaan naar de schuldigen, maar naar de kanshebbers. Waarin we nieuwe mogelijkheden exploreren en diversiteit stimuleren. Met én zonder de hulp van technologie.

Waarom schrijf juist ik dit boek?

Met dit boek komen mijn werk en mijn hobby samen. Ik zet me vanaf 2015 in voor *Het Nieuwe Kiezen*, een initiatief voor een nieuw politiek kiesstelsel. Dit initiatief is voortgekomen uit persoonlijke frustratie. Ik voelde me al jaren niet meer gerepresenteerd door politieke partijen. Verkiezingen leken meer te gaan om een populariteitswedstrijd, dan om een moment waarop belangrijke keuzes worden gemaakt voor de toekomst. Ik kon me ook niet identificeren met één partij. Dit werd steeds duidelijk als ik een stembuurt raadpleegde. Mijn standpunten kwamen voor maximaal 60 procent overeen met de standpunten van een partij. Dit betekende dat ik 40 procent van mijn stem al bij voorbaat moest inleveren. Vervolgens kwam het formatieproces waarin beloftes werden ingevuld voor een plek aan tafel (een onvermijdelijke politieke spagaat die ik me overigens heel goed kan voorstellen). Er bleef uiteindelijk weinig over van mijn stem. Ik had het gevoel dat ik wel betaalde voor het lidmaatschap van een sportschool, maar uiteindelijk nooit binnenkwam. In plaats van mijn frustratie tegen me te laten werken besloot ik een nieuw concept voor het kiesstelsel te ontwikkelen: niet meer stemmen op één partij, maar per onderwerp. Wat begon als een initiatief voor een nieuw politiek kiesstelsel is nu uitgegroeid tot een platform vanuit waar ik nieuwe democratische tools ontwikkel. Zo ontwikkel ik innovatieve stembuurt en zet ik me in om het stemproces toegankelijker te maken voor laaggeletterden.

Sinds 2019 werk ik als toekomstonderzoeker bij STT. Mijn eerste onderzoek ging over de impact van Artificiële Intelligentie (AI) op de toekomst van besluitvorming. Binnen dit onderzoek bracht ik drie publicaties uit (waaronder *AI heeft geen stekker meer*) en ontwikkelde ik een Ethisch Ontwerpspel voor AI (*Ethics Inc.*). Voorheen had ik altijd twee petten op: of ik was de man van de technologie studies. Of ik was de man van de democratische vernieuwing. Met dit boek komen deze twee werelden samen. Democratie en technologie.

Waarom is dit boek voor jou?

Dit boek is er voor iedereen die het gevoel heeft dat de democratie verloren is; dat technologie een alsmaar groter wordende bedreiging vormt en dat de huidige generatie jongeren niet in staat is om het tij te keren. Maar dit boek is er zeker ook voor iedereen die hoop heeft. Hoop op een democratie waarin de kloof tussen burgers en politici kleiner is. Waar technologie kan helpen om meer burgerinspraak en participatie mogelijk te maken. En dit boek is er voor de professionals die zich bezighouden met de digitale democratie en de ontwikkeling van digitale (participatie)tools. Kortom, dit boek is er voor jou.

**All the greatest things are
simple, and many can be
expressed in a single word:
Freedom; Justice; Honour;
Duty; Mercy; Hope.**

- Winston Churchill (1874 - 1965)